

In Vlaanderen heeft dat verhaal ook gecirculeerd, en daar bestond het in twee varianten. In de ene versie ging het om Marokkaanse jongens; in de versie die Marokkaanse meisjes vertelden, ging het om Vlaamse neonazi's. Dat waren perfecte spiegelbeelden van elkaar."

En voor de goede orde: zo'n bende heeft nooit bestaan.

"Nee. Maar het verhaal werd goed verspreid. Van land tot land, en onderweg veranderde het voortdurend: in Frankrijk ging het zagezegd om de bende met de witte petten."

Heeft het ooit de reguliere media gehaald?

"Ja, maar vrijwel altijd op een correcte manier, dus met de mededeling dat het om een kwakkel ging. Nu, mensen vertellen het aan elkaar door omdat ze dus denken dat het waar zou kunnen zijn, en dat het maar beter is om voorzichtig te zijn. Er gebeuren ook echt wel groepsverkrachtingen, dus de angst is niet denkbeeldig. Wat je de laatste jaren natuurlijk ziet, is dat het allemaal veel politiker is geworden. Al bestaan dit soort volkse verhalen nog altijd: denk maar aan de verhalen over kinderroof in India."

Hoe gaat dat verhaal?

"Sinds begin vorig jaar gaat in India het verhaal dat mannen op pad zijn om kinderen te roven zodat ze hun organen kunnen verkopen. Dat verhaal heeft al geleid tot een golf van lynchpartijen: een vreemdeling komt aan in een dorp, mensen denken dat hij zo'n kinderover is en doden hem."

Opnieuw voor de goede orde: bestaat organroof waarbij kinderen worden ontvoerd?

"Voor zover ik weet niet. Maar je kunt ook niet zeggen dat het totale onzin is."

Het wordt vandaag ook verteld over de kampen aan de Noord-Afrikaanse kust.

"Precies. Het is een duurzaam verhaal, dat blijft leven. En wat in elk geval wel gebeurt, is dat mensen delen van hun lichaam verkopen voor geld. Het is vast ook waar dat mensen misleid worden, maar voor zover ik weet, klopt het niet

► Het vervalste beeld dat de Britse populist Nigel Farage rondtweette. Peter Burger: 'Het is op dit soort berichten dat je de goorste reacties ziet.' © RV

dat mensen van straat worden geplukt waarna hun nieren of hun hoornvlies worden gestolen."

Waar komt zo'n verhaal dan vandaan?

"Het kan bijvoorbeeld ontstaan in landen waar doodseskaders aan het werk zijn, en regelmatig mensen verdwijnen die wat later dood aan de kant van de weg worden gevonden. Als dat gebeurt, kan orgaanroof een acceptabele verklaring zijn voor mensen die de waarheid niet kennen of niet willen kennen."

Dat verhaal van de orgaanroof is al heel oud. Het was vroeger al een zogenaamd broodje-aapverhaal. Waar komt die naam vandaan?

"Van de Amerikaanse schrijfster Ethel Portnoy, die antropologie had gestudeerd en dat soort moderne volksverhalen of sagen kende. Haar eerste boek uit 1978 werd door de uitgever *Broodje aap* genoemd, naar de titel van een van de verhalen: een vrachtwagen krijgt onderweg naar een hamburgerfabriek een ongeval. Als de deuren opengaan zien mensen dat er geen koeien in hangen, maar apen. Sindsdien gebruikt men voor zulke sagen weleens de term 'broodje aap'. Tegenwoordig is de term hoax in opmars."

Gebruikt u zelf de term 'fake news' of 'nepnieuws', en ligt die in het verlengde van zulke broodje-aapverhalen?

"Als wetenschappers gebruiken we die term liever niet, maar we kunnen er moeilijk onderuit. Het probleem is dat mensen er te veel verschillende dingen onder verstaan: van journalistieke missers tot politieke propaganda. De term is niet precies genoeg."

'Het zijn ideale tijden voor wie de waarheid wil kennen. Gewone burgers hadden nooit zo veel toegang tot informatie'

► Na het nieuws over de Thaise voetballertjes circuleerden er meteen valse beelden van andere grotten uit andere landen. 'Er is dan een enorme behoefte aan beeld, daar spelen mensen op in.' © RV

Kunnen we de term gebruiken voor de berichten die in Rusland werden geproduceerd om de Amerikaanse verkiezingen te beïnvloeden? En is er dan een verband met broodje-aapverhalen?

"Er is een zekere overlapping. Neem bijvoorbeeld het nepnieuws over Pizzagate: de beschuldiging dat mensen uit de top van de Democratische partij in de Verenigde Staten kinderen seksueel misbruikten in een pizzeria. Het thema van dat bericht is eeuwenoud: er bestaat een corrupte en misdadige elite die je niet kunt vertrouwen. Het wordt ook vaak aangehaald als voorbeeld van een nieuwsbericht met een grote impact, omdat er in Washington echt iemand een pizzeria is binnengestormd, om kinderen te bevrijden."

Hoe actief is Rusland met nepnieuws?

"Rusland heeft in elk geval geprobeerd om via Facebook Amerikaanse kiezers te beïnvloeden. En zoals we sinds vorige week weten dankzij een scoop van journalisten bij de Nederlandse krant NRC hebben Russische trollfabrieken na de aanslagen in Brussel ook Nederlandstalige tweets afgevuurd op Nederland en Vlaanderen. De mensen die dat deden, spreken uiteraard geen Nederlands, maar ze pikten bestaande tweets op en stuurden die opnieuw rond, verrijkt met hashtags tegen de islam."

Wat zit daarachter?

"Kennelijk heeft Rusland er belang bij om de verdeeldheid binnen de Europese Unie te versterken. En op dit moment zijn migratie en islam de onderwerpen waarmee anti-EU-partijen stemmen winnen. Het is in het voordeel van Rusland

om die te versterken. Of de overheid zelf erachter zit, is niet duidelijk. Maar ze heeft er zeker weet van. In de VS verspreiden ze berichten in het voordeel van Trump, in Europa in het voordeel van de anti-islampartijen. De invloed van die tweets zal overigens nihil geweest zijn, maar ze hebben het dus wel geprobeerd."

Helemaal bovenaan in uw top 10 van nepnieuws door de eeuwen heen staat het verhaal over joden die het bloed van christenen verwerken in hun gerechten.

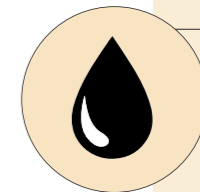
"Een oud verhaal dat al in de middeleeuwen tot pogroms en bloedvergieten leidde. Dat is doorgegaan tot de twintigste eeuw, overigens. Eén van de redenen waarom het mij zo aanspreekt, is dat ik zelf joods ben. Op nummer 2 heb ik *Protocollen van de wijzen van Sion* gezet, een vervalsing uit het begin van de twintigste eeuw: zogenaamd de notulen van een vergadering van een Joodse elite die op een rijtje zet wat er moet gebeuren om de wereldmacht te veroveren. Die ideeën leven nog altijd verder; ze stonden onder meer in het handvest van Hamas. Ook de tekst zelf wordt vandaag nog breed en zijd verspreid."

Ik ken een Vlaming die gelooft dat de Protocollen authentiek zijn. Diezelfde man gelooft ook zowat alle andere complotten: dat vaccins ons moeten verzwakken, dat we door vliegtuigen worden besproeid met zogenaamde chemtrails, dat de aanslagen in New York door de Amerikanen werden beraamd. Enzovoort.

"Er is onderzoek waaruit inderdaad blijkt dat een grote groep mensen niet in één, maar in verschillende complottheorieën geloven. →

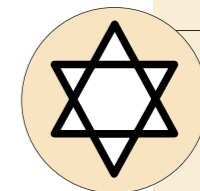
NEPNIEUWS: EEN TOP 10

Volgens Peter Burger zijn dit de 10 duurzaamste en opmerkelijkste gevallen van nepnieuws.

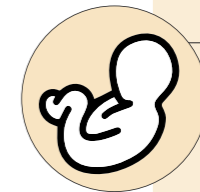
1 BLOED

Het verhaal dat Joden het bloed van christenen gebruiken voor hun rituelen en om in hun gerechten te verwerken, leidde al in de middeleeuwen tot pogroms.

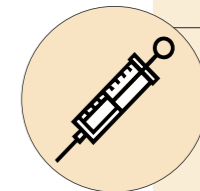
2 PROTOCOLLEN

De Protocollen van Wijzen van Sion is een tekst die zagezegd de notulen bevat van een Joodse samenzwering om de wereld te domineren. De tekst is een vervalsing.

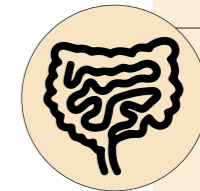
3 BABY'S

Het verhaal dat Iraakse soldaten in Koeweit baby's uit de couveuses gooiden, werd gebruikt om de Golfoorlog van 1990-1991 te rechtvaardigen.

4 VACCINATIE

Andrew Wakefield publiceerde in 1998 in *The Lancet* een artikel waaruit bleek dat kindervaccinatie autisme veroorzaakt. Hij moest het artikel later terugtrekken.

5 ORGANEN

Het verhaal dat mensen worden ontvoerd, van hun organen beroofd en voor dood achtergelaten, circuleert al heel erg lang. Vandaag leidt het tot lynchpartijen in India.

Zulke theorieën zijn toch weer iets anders dan de sagen of de broodjeaapverhalen. Dat zijn simpele verhalen. Een complottheorie is vaak erg complex, wereldomspannend, en verklaart alles. Het vereist ook veel meer energie en inzet om je daarmee bezig te houden.”

Kan de oorsprong van een complottheorie achterhaald worden?

“Ik heb net een boek gelezen over het ontstaan van de *Protocollen*. Zij die de tekst bedacht hebben, wisten natuurlijk dat ze iets verzonnen, maar dachten ook écht dat het zo werkte: Joden die met elkaar bekoststoven wat er in de wereld moet gebeuren. En dus schreven ze een boek om dat aan te tonen. Ongeloflijk cynisch. Vandaag is de aantrekkingskracht om zulke verhalen te bedenken groter geworden: dankzij internet kan iedereen mee puzzelen en knutselen aan de gekste theorieën. Dat zie je na elke aanslag: mensen beginnen filmpjes en foto's met elkaar te vergelijken en trekken daaruit hun conclusies.”

Zoals na de aanslagen in New York.

“Precies. Het idee dat de Amerikanen daar zélf achter zaten, blijft voortbestaan.”

Hoe weten we zeker dat dat niet waar is?

(lacht) “Honderd procent zeker weten we dat nooit. Het lastige van een complottheorie is bovendien dat de hoeveelheid alternatieve gegevens die de believers produceren zo groot is dat je nooit op al die gegevens kunt reageren.”

Op nummer 3 in uw rangschikking staat het nieuws dat kindervaccinatie autisme veroorzaakt. Mogen we dat een geval van wetenschappelijke fraude noemen?

“Ja. Je weet natuurlijk nooit wat er precies omgaat in het hoofd van een onderzoeker, maar Andrew Wakefield heeft het artikel in *The Lancet* waarin hij dat beweerde moeten terugtrekken. En hij heeft sancties gekregen. Alleen blijft dat verhaal ook verder leven, omdat het aansluit bij het algemene idee dat vaccinatie schadelijk is.”

Waarom geloven zo veel mensen dat?

“Toen de vaccinatiegraad van kinderen zeer hoog was, heeft de overheid campagnes gelanceerd om mensen daarover te laten nadenken. En het is logisch dat mensen, als ze gaan nadenken, ook kunnen denken dat vaccinatie hele-

‘Op Twitter klinkt heel vaak luide kritiek op de mainstreammedia. Maar die kritiek wordt niet gedeeld door het grootste deel van de bevolking’

maal niet zo veilig is. Dat past bij deze tijd: iedereen mag voor zichzelf beslissingen nemen. Het gevolg kan dan zijn dat mensen beslissingen nemen die slecht zijn voor zichzelf en voor de volksgezondheid.”

Ook sommige erg slimme mensen doen dat.

“Dat is de paradox: het is helaas niet zo dat de beschikbaarheid van meer informatie en betere opleiding van het publiek leidt tot betere beslissingen. In dat complotdenken zit overigens ook iets goeds: het is niet slecht om autoriteiten soms te wantrouwen en zelf op onderzoek uit te gaan. Alleen kan dat ook betekenen dat mensen uitkomen bij een overtuiging die gevaarlijk is.”

Vertrouwen mensen de media nog?

“Je hoort vaak dat het vertrouwen laag is en nog verder daalt. Maar naar mijn idee valt dat ontzettend mee. Mensen hebben vaak te véél vertrouwen in de media. Uit onderzoek van Reuters waarin wordt vergeleken wat mensen denken over media en hoe ze media daadwerkelijk gebruiken, blijkt dat het vertrouwen helemaal niet is gedaald. Dat idee is volgens mij een vorm van gezichtsbedrog: op Twitter klinkt heel vaak luide kritiek op de mainstreammedia. Maar die kritiek wordt niet gedeeld door het grootste deel van de bevolking, hoewel die indruk soms kan ontstaan.”

Hoe zit het met de strijd van Facebook tegen nepnieuws?

“De samenwerking ligt nu stil, maar wij hebben daaraan meegewerkt met het departement hier. Gebruikers van Facebook kunnen melden als ze van een item denken dat het nep is, zoals ze ook melding kunnen maken van pornografische,

beledigende of bedreigende inhoud. Wij hebben vorig jaar toegang gekregen tot die meldingen. De verhalen die werden gerapporteerd hebben wij dan gefactcheckt. Op basis daarvan kon Facebook besluiten om die berichten minder prominentie te geven.”

Hebt u daar geen problemen mee, dat u geld van Facebook krijgt?

“Het liefste zou ik volledig onafhankelijk zijn, maar met het geld dat we van de overheid krijgen, kunnen we niet alles doen wat we willen. En ik vind het goed dat Facebook daar onderzoekers voor inschakelt. Zo kunnen sites die nepnieuws verspreiden puur voor de kliks en het advertentiegeld, een beetje naar de achtergrond worden geduwd. Neem nu het bericht over dat hondje dat zogezegd was mishandeld door asielzoekers. Pure clickbait, daar klopte niets van.”

En er worden ook berichten vervalst, louter om haat te zaaien.

“Zeker. Zoals dat vervalste beeld in de tweet van de Britse populist Nigel Farage: een vrouw met een spandoek waarop staat dat ze haar benen altijd openhoudt voor vluchtelingen. Het is op dat soort berichten dat je de goorste reacties ziet. Al weet ik niet of haat ‘zaaien’ het beste woord is: ik heb veeleer de indruk dat ze de haat die al bestaat wat verder ‘aanwakkeren’. Ik denk niet dat rechtse politici met zulke berichten veel nieuwe bekeerlingen maken.”

De Vlaamse liberalen Guy Verhofstadt en Alexander De Croo, respectievelijk Europarlementariër en vicepremier, willen

dat ook de overheid iets doet aan nepnieuws. Maar is overheidscontrole niet akelig in dit verband?

“Dat lijkt mij ook. Het zou beangstigend zijn mocht de overheid zich daarmee bezig houden. Het zou ook een averechts effect hebben, vermoed ik. De overheid kan beter factcheckers subsidiëren, of mediawijsheid bevorderen.”

Overheden zijn zelf verspreiders van fake news: van rooskleurige begrotingen tot valse aanleidingen om ten oorlog te trekken.

“Dat is zo. En daar schrijf ik ook over. Men verwijt mij soms dat ik alleen rechtse politici factcheck, maar dat klopt niet. Toen Europees commissaris Frans Timmermans tijdens een speech voor de Verenigde Naties zei dat Russische rebellen een trouwring hadden gestolen van een slachtoffer van de aanslag op vlucht MHI7, heb ik dat ook aangeklaagd. Dat verhaal klopte niet. Er was ook een Europarlementariër die het verhaal heeft helpen verspreiden dat inktvisringen ook worden gemaakt van varkensanusen. Ook onzin.”

Tot slot: werken sociale media en nepnieuws de polarisatie in de hand?

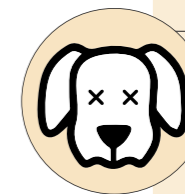
“Er is vrij veel onderzoek dat het verhaal over filterbubbels en echokamers relativeert. Het klopt dat mensen graag nieuws zoeken dat bij hun overtuiging past, maar het is zeker niet zo dat ze daardoor totaal andere referentiekaders hebben. Ik ben daar niet zo pessimistisch over. Bij ons is de polarisatie ook kleiner dan in de VS. Je hoort weleens dat er tegenwoordig geen gedeelde feiten meer bestaan. Maar ook dat bericht klopt niet als je het grondig zou factchecken, denk ik.”

► In India werden de afgelopen jaren al tientallen mensen gelynacht, nadat berichten de ronde deden dat mannen op pad waren om kinderen te kidnappen zodat ze hun organen kunnen verkopen. © RV

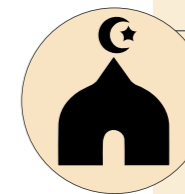

► Een vervalst bericht over asielzoekers die een hondje zwaar toetakelden werd talloze malen gedeeld op sociale media. Peter Burger: 'Pure clickbait, daar klopte niets van.' © RV

6 PUPPY

Soms wordt haatzaaiend nieuws verzonden voor de kliks, zoals het bericht in 2017 dat drie asielzoekers in Engeland een puppy zwaar hadden toegetakeld.

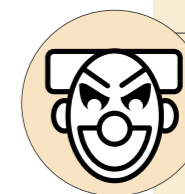
7 MOSLIMS

Er is veel nepnieuws over moslims en migranten. Zo verspreidde een PVV-politicus in Nederland het bericht dat een migrant meteen na zijn aankomst in Duitsland een moord had gepleegd.

8 JUICHEN

Ook berichten over juichende moslims na aanslagen zijn klassiek. Na de aanslagen in Parijs werden beelden verspreid uit een andere context die al een paar jaar oud waren.

9 HORRORCLOWNS

Door de combinatie van sociale media en *acting out* op straat kunnen onware verhalen een schijn van waarheid krijgen. De horrorclowns uit 2016 waren een goed voorbeeld.

10 GESTOLEN OMA

Er bestaan ook talloze broodjeaapverhalen. Toen nepnieuws nog gezellig was. Zoals dat van de dode oma die in de koffer werd vervoerd, waarna de auto werd gestolen.